

**Lékařské fotografie z Japonska**  
**z doby kolem roku 1900**  
**ze sbírky Dr. Ikkaku Ochiho**

V japonských pohádkách a legendách se často setkáváme s krabičkami. Obvykle v podobě dárků na rozloučenou, jež protagonisté dostávají, když odcházejí do jiného světa. Přestože nesmí krabičku otevřít, právě tento zákaz je k tomu nakonec přiměje. Krabičky jsou plné tajemství a je přirozené, že do nich lidé touží nahlédnout. Tento typ tajemství stál u počátku mého objevu této sbírky lékařských fotografií. Jednoho dne mi z Tokia zavolal můj dlouholetý přítel a sběratel umění Akimitsu Narujama. Řekl mi: „Mám krabici s více než 300 neuvěřitelnými fotografiemi. Jsou to lékařské fotografie z doby Meidži (1868–1911). Něco takového jsi ještě neviděl!“

Krabička byla vyrobena z čínského císařského stromu a měla velikost krabice na boty. Na špinavém víku byl nápis "Kakugan" (kaku=místo v Číně, gan=jeskyně) a nečitelné jméno a datum, napsané v Kandži. Na zadní straně víka bylo datum a jméno předešlého vlastníka. Do pravého horního rohu někdo přilepil rýžový papírek s nápisem „Obsah: fotografie.“ Letmý pohled dovnitř objasnil Narujamovo nadšení: krabice totiž obsahovala stovky fotografií lidí s vrozenými nebo patologickými deformacemi. I lékařskému amatérovi bylo ihned zřejmé, že jde o úžasné historické dokumenty, neboť moderní medicína dnes úplně – nebo přinejmenším částečně – podobným deformacím dokáže zamezit. Pro někoho překračují tyto fotografie jisté meze. Přesto nebylo možné ignorovat krásu některých z nich. Nejde pouze o dokumentace nemocí, jsou to naopak citlivé portréty lidí, kteří snášejí svá utrpení se stoickým, někdy dokonce důstojným postojem. Ukazují nám deformace, jež postihují mladé, dospělé a stárnoucí, skutečné a idealizované lidské tělo. Vyprávějí o melancholii mezi ideálním a reálným.

V krabici bylo celkem 365 fotografií – 5 skleněných desek a zbytek albuminové tisky na kartonu. Byly na nich zobrazeny oční, kožní a pohlavní nemoci, dále nádory a vrozené deformace. U 150 fotografií bylo na zadní straně uvedeno číslo, jméno fotografického studia a název nemoci. Bylo proto možné předpokládat, že šlo o kompletní sadu. Kromě této sady obsahovala krabice fotografie z Lékařské fakulty Kjótské univerzity (Daisan–Kyotochugakko) v Okajamě (prefektura Okajama se nachází na jihu Japonska, na východ od prefektury Hirošima), pár portrétů a třídní fotografie. Tyto fotografie byly na zadní straně opatřeny podpisem jistého Ikkaku Ochiho společně s jeho adresou. Ochi se narodil 15. února (nebo 12. června) roku 1875 v Uedono–mura v Sanken–gun v prefektuře Hirošima. V roce 1895 společně se 62 studenty absolvoval lékařskou fakultu Kjótské univerzity v Okajamě. Od roku 1896 až do čestného propuštění v roce 1917 byl vojenským lékařem japonské armády. Kromě jiného sloužil na frontě v Rusko–japonské válce (1904–1905). V roce 1918 si otevřel vlastní interní ordinaci ve městě Hirošima, kde 21. ledna 1930 zemřel. Už není možné určit, jak a kde tyto fotografie získal. Pravděpodobně jde o instruktážní materiál z doby jeho studií na Kjótské univerzitě. Fotografie překvapivě přežily i atomový útok na Hirošimu.

Hledání fotografa se odvíjelo od názvu fotoateliéru, uvedeného na zadní straně fotografií – Ōta Shashinkan (shashinkan = fotoateliér), a jeho adresy. Ateliér se nacházel ve čtvrti Nishi–Sange ve městě Okajama, přímo naproti obecnímu úřadu. Podle inzerátu v místním adresáři podniků se mu také říkalo Ōta

Rakusui-ken. Díky jednomu potomkovi, který na internetu hledal své předky, se nám podařilo zjistit jméno fotografa a tehdejšího vlastníka ateliéru: Tsutomu Ôta.

Ôta se narodil v roce 1868 jako třetí syn lékaře Yoana Moriyay v Kurašiki v Okajamě. Jeho otec byl znám pro svůj boj proti viru neštovic. Tsutomuho starší bratr Hoichiro pokračoval v rodinné tradici a stal se vojenským lékařem. Když v rodině nebyli mužští následovníci, vzal si, jak bylo zvykem, jméno rodiny své ženy – Ôta. Rodina Ôtaů (mezi nimiž bylo také několik lékařů) pracovala po generace ve státní službě, ale během reforem Meidži postupně ztratila svou moc a bohatství. Aby mohl splatit dluhy, musel Tsutomu prodat rodinný dům ve vesnici Nishi-Hanadžiri v Okajamě a odstěhoval se s rodinou do města Okajama. Nejprve pracoval jako hlídač ve škole, což se ukázalo jako šťastná shoda okolností, neboť ho zde jednou jeden student požádal, aby mu během vyučování pohlídal fotoaparát, což byl tehdy ještě vzácný a drahý přístroj. Tsutomu Ôta se s ním naučil zacházet a brzy si otevřel vlastní ateliér Ôta Rakusui-ken.

Je velice pravděpodobné, že Tsutomu měl pověření fotografovat pacienty s ojedinělými symptomy různých nemocí. Již v roce 1890 otiskl Tsutomuho fotografii lékařský časopis Geibi Idži. V té době mu bylo teprve 22 let. Pověření získal nejspíše od autorů studií v časopise, kteří všichni učili na Lékařské fakultě a pracovali v přidružené nemocnici v prefektuře Okajama, kde tyto pacienty léčili. Nemocnice byla od Tsutomuho ateliéru vzdálena pouze 2km. Kromě toho mu pravděpodobně pomohlo, že na stejné fakultě předtím studoval jeho bratr Hoičiro, který měl v nemocnici kontakty. Fotografie zřejmě sloužily jako archivní dokumentace ojedinělých nemocí. Když jsme listovali starými výtisky časopisu Geibi Idži v knihovně Lékařské fakulty na univerzitě v Okajamě, našli jsme pět pacientů, které fotografoval Ôta. Vzhledem k tomu, že se tehdy ještě netiskly fotografie ve velkých formátech, byly Ôtovy fotografie pro časopis Geibi Idži reprodukovány jako mědirytiny.

Ve vydání z 31. května roku 1890 například referoval doktor Genši Seo o mladé ženě s bilaterální mammahyperplazií (zvětšením ňader): dívka jménem Ono byla od narození velice slabá. V roce 1888, když jí bylo 16 let, měla první menstruaci a v té době si všimla, že jí začínají růst ňadra. Po 12 měsících se ňadra vyvinula do normální velikosti, ovšem každý měsíc ubývalo menstruační krve. Zatímco její ňadra stále rostla, ona ubývala na váze. Když už vážila méně než 36 kg a nedokázala už unést tíhu svých ňader, začali se lékaři obávat o její život. Po jejím úpěnlivém naléhání se jí lékaři rozhodli obě ňadra amputovat. Operace proběhla 17. prosince 1889. Pravé ňadro vážilo 2,1 kg, levé vážilo 2 kg, což dohromady dávalo jednu devítinu její váhy. „Není divu, že slečna Ono ztrácela na váze, když 1/9 stravy šla přímo do tohoto parazitického orgánu.“ O tři týdny později opustila slečna Ono nemocnici v dobré kondici. Vážila více než 45 kg.

Nebo 26letý muž s dilatací žaludku (gastrektázií), jehož „nadobyčejně extrémní rozměry“ málem vyrazily dech doktoru Šiniči Kodamovi z nemocnice v prefektuře Okajama. Pan Uemori přišel do nemocnice 27. května 1895, když už nebyl dále schopen vykonávat svou práci mlatce rýže. Již od puberty trpěl

chronickou zácpou. V 17 letech mu byla diagnostikována nemoc žaludku, již mu vyléčili v roce 1892 v prefekturní nemocnici. O dva roky později mu však začal žaludek otékat. Doktor prohlásil: „Když byl přijat do nemocnice, maximální obvod jeho žaludku činil 0,9 metrů. Když ležel pacient na zádech, jasně jste v oblasti jeho žaludku mohli rozeznat svíjivý pohyb, jenž byl intenzivnější, když jste se místa dotkli rukou, něčím studeným nebo elektrickým proudem. Stetoskopem bylo slyšet nepatrné pulzování a žaludek připomínal nafukovací polštářek. Je neobvyklé, že navzdory těmto symptomům má pan Uemori trávení víceméně v pořádku a každý den chodí na stolicí.“ Po podrobném vyšetření žaludku se ukázalo, že množství pepsinu (enzymu žaludečních šťáv, jenž rozkládá proteiny) odpovídalo normálu. Doktor Kodama měl podezření, že příčinou nemoci byla mechanická dysfunkce vrátníku, jenž spojuje žaludek a dvanácterník.

V roce 1897 oznámil lékař Tačisaburo Sarai případ tetanu s vážnými důsledky. 24letý muž onemocněl tetanem v devíti letech a od té doby nebyl schopen pohnout svou spodní čelistí. Pouze otvorem, kde mu vypadly zuby, mohl přijímat mleté jídlo. Doktor Sarai, plný soucitu, napsal: „Nikdy neochutnal mandžu (japonská sušenka z lineckého těsta), zná pouze šťávu z mandarinek a nudle může žvýkat pouze rty a s pomocí jazyka.“ Sám pacient velmi obtížně artikuloval, ale víceméně jste rozuměli, co říkal. 24. prosince 1896 mu prořízli kloub spodní čelisti. Pacient začal ztrácet puls a musel být ožívován kvůli cyanóze. O dva dny později se jeho artikulace jasně zlepšila a 30. prosince již snědl tři misky rýže. 20. ledna následujícího roku mu provedli stejnou operaci na levé straně. Znovu nastaly určité komplikace. 7. dubna lékař konstatoval, že pravá půlka jeho tváře je víceméně normální.

Toto jsou jen tři případy, u ostatních pacientů vnímáme většinou pouze tváře a auru, jež je obklopuje. Ale každá z nich vypráví svůj příběh – příběh života poznamenaného nemocí s přechodnými nebo stálými následky.

Anna von Senger

## Krabička

Krabička, kterou mi ukázal můj přítel, byla ozdobena elegantními japonskými písmenky mimořádné kvality. Byla uložena v napůl podzemní kanceláři prodejce. Obsah krabičky potvrdil skutečnost, že neodmyslitelnou součástí tradiční japonské estetiky je určitý druh smutku. Když jsem krabičku otevřel, objevil jsem malé balíčky, zabalené v celofánu. Jeden z nich jsem otevřel. Balíček obsahoval fotografie mužů, žen a dětí s nepopsatelnými tvářemi. Z krabičky se linul zvláštní zápach, opojný, ale jiný než zápach alkoholu. Ustrnul jsem a než jsem otevřel další balíček, znovu jsem si přičichl k fotografii, jež upoutala mou pozornost. Fotografie vyčarovávaly neskutečné světy – fantastické postavy jako v divadle Kabuki, a jména nemocí, jež dnes už nikde neuslyšíte. Lidé na fotografiích byli smutní, jako ve zmíněném Kabuki nebo v legendách, jež jsem čítával v ilustrovaných knížkách, když jsem byl dítě.

Tento obrovský dokument utrpení nejen přibližuje symptomy těchto nemocí, ale také představuje každodenní život pacientů. Někteří z nich zaujímají divadelní pózy. Muž s obrovským abscesem – možná byl umělec – v nás vyvolává dojem, že byl kadozuke (kočovný umělec, živící se almužnami, jenž předvádí různé triky a čte sútry před branami) nebo zato (v předmoderním Japonsku kolektivní označení pro slepce, kteří nosili mnišské roucho a hráli na japonské nástroje biwa nebo koto nebo poskytovali masáže a akupunkturu). Žena, jejíž černý hedvábný límeček navozuje atmosféru uliček lásky a jejíž vlasy jsou ozdobeny volnou sponkou do vlasů, ozdobenou květinami (vzala si ji jen pro tuto jedinečnou fotografickou příležitost?), měla obrovský nádor na krku.

V předmoderním Japonsku existovala estetika, jež měla mnohem bližší spojení k přízrakům a duchům než má ta dnešní. Existovala řada zvyků, jež měly přinášet štěstí. Během nepřítomnosti pána domu věšeli například lidé v Tokonomě na zeď obraz ducha. Aby si zajistili úspěch, nechávali si vypravěči příběhů vypodobnit zlé duchy na podšívky svých kabátců haori. Někteří si na své oděvy nechávali malovat popravené zločince (nebo jejich hlavy). Nebo tam měli bájně tvory jako Zašiki-waraši, jenž přinášel do rodin, kde se usadil, bohatství. V létě se někteří chodívali zchladit do opuštěných budov nebo pouličních stánků a „dotýkali se“ tak tajemna a pomíjivosti. V jiných zemích bychom podobné zvyky hledali jen těžko.

V Japonsku, v tomto úzkém souostroví severně–jižního oblouku, je jemně utkané kimono, stvořené s trpělivostí, vytrvalostí, dovedností a pílí, lemováno smutkem – smutkem polosvěta, zápasníků sumo, obyvatel měst, dcer městských rodin, továrních dělníků, komediantů, obchodníků, řemeslníků a mnoha dalších. Skrytý smutek lze přirozeně najít i v jiných zemích, ale zdá se mi, že obzvláště v Japonsku – kvůli různým morálním zákonům, nesčetným tradicím a pokoušené trpělivosti místních obyvatel – existuje tendence se ze smutku těšit, možná aby se stále ukazovala náležitá úcta k pomíjivosti. Tady mají rádi talíře s osamělými a smutnými volavkami, ztracenými uprostřed sněhem pokrytých hor.

Protože mám zálibu v symboličnu, někdy lituji, že jsem se nenarodil v dřívějších dobách. Také jsem přesvědčen, že existuje smutek, jenž je vlastní japonské architektuře a jež nelze dostatečně popsat termíny wabi a sabi, které jsou v tomto kontextu obvykle užívány.

Skutečnost, že mnoho nemocí již dnes zmizelo, je potěšujícím pokrokem. Na druhou stranu na mě zvláštní krása těchto fotografií ohromně zapůsobila. Doufám, že rovněž čtenáře osloví intenzivní smutek, jaký jsem cítil, když jsem je uviděl poprvé. A rovněž doufám, že před nimi vyvstane odvrácená stránka japonské estetiky, jež byla kdysi součástí každodenního života.

Akimitsu Naruyama

## Historie

Historická hodnota této sbírky lékařských fotografií je mimořádná. Pouhý počet těchto lékařských fotografií z Lékařské fakulty, přidružené k venkovské nemocnici 19. století (kolem 1895), je ohromující, stejně jako skutečnost, že byly pořízeny profesionálním fotografem a dochovaly se až dodnes. Čtvrť Kakomači v Hirošimě, kde se nacházela Ochiho ordinace, byla v bezprostřední blízkosti místa, kam Američané ve druhé světové válce shodili atomovou bombu. Všechno tam bylo zničeno a nesčetně lidí přišlo o život. Pokud vezmeme v potaz, že velkou část těchto metropolitních oblastí v Japonsku zachvátil během amerického bombardování požár, je téměř zázrak, že tato sbírka fotografií přečkala tyto události v tak dobrém stavu. Rozhodnutí současného vlastníka, Akimitsu Narujamy, neuschovat tuto sbírku jako soukromý poklad, ale naopak ji zveřejnit, nás naplňuje úctou. Je důležité, aby tato lékařská sbírka, o které nevěděli ani potomci samotného fotografa ani dřívější vlastníci, byla zachována a zveřejněna.

Z lékařského hlediska nemusíme po 110 letech nutně rozumět veškeré tehdejší diagnostické terminologii. Pokrok v medicíně proměnil klasifikaci nemocí a z toho důvodu jsme dnes schopni činit mnohem přesnější diagnózy. Mnoho diagnostických termínů na fotografiích nicméně zůstalo beze změny. Díky nim vidíme, které nemoci zajímaly tehdejší lékaře nejvíce.

Mnoho z ukázaných nemocí je v pokročilém stádiu (jakkoli bychom toto z určitého pohledu mohli říci o jakékoli nemoci). Byly vyfotografovány, aby zdokumentovaly své finální fáze. Postižené části těla jsou silně deformované a mnohdy lze vycítit bolest jen z pouhých pohledů na tváře na fotografiích (samotní pacienti přirozeně zakoušeli obrovskou bolest, doprovázenou horečkou). Hnisání, způsobené oteklým žaludkem nebo cystou na vaječníku, dosahuje dnes nevídaných proporcí. Na fotografiích je udivující počet zhoubných nádorů, například sarkomů. Stejně ohromující je rovněž troufalost dobových chirurgických operací, vezmeme-li v úvahu, že anestezie byla v té době teprve v základech. Antibiotika na sterilizaci a karcinostatické léčení, zabraňující růstu rakoviny, byla v té době ještě neznámá. Pokud byl pacientovi diagnostikován zhoubný nádor, bylo ve většině případech pravděpodobné, že krátce po fotografování zemře.

Vypadá to, že tehdy byla spousta pacientů se zhoubnými nádory v pokročilém stádiu. Je nicméně překvapivé, že jen pár případů bylo publikováno v lékařských časopisech. Rovněž byla zdokumentována obrovská distenze a deformace orgánů, způsobená bakteriálními infekcemi, jež jsou dnes díky rozvoji antibiotik téměř neznámé. Rudnutí kůže je přirozeným symptomem horečky a jen při pohledu na fotografie se zdá, že muselo být velice bolestné. Kromě bakteriálních infekcí se zde setkáváme s příklady nemocí, jež jsou dnes již vyhubeny: leprou, neštovicemi a mnoha dalšími.

Laik si povšimne opravdu odpudivých obrazů deformovaných embryí a novorozenců s anomáliemi – jednookých nemluvňat, siamských dvojčat, zmrzačených jedinců, hydrocefalů. Sbírání vzácných deformací je na evropských lékařských fakultách součástí medicínského pokroku již od Renesance. I dnes

tvoří preparáty deformovaných novorozenců základ nejslavnějších anatomických sbírek v Evropě, například na univerzitách v Leidenu (Nizozemsko), v Montpellier (Francie) nebo v Rize (Lotyšsko). Ačkoli k tomu došlo mnohem později, lékaři z Okajamy byli zjevně motivováni podobnými zájmy.

Fotografie také ukazují četné pacienty se zničenou nosní strukturou. Zůstává nejasné, zda byla tato zranění způsobena vnějšími vlivy či zda jde o symptomy nemoci. Tito pacienti často podstupovali rekonstruktivní plastickou chirurgii. Bylo by zajímavé zjistit, kde lékaři na tyto účely brali tkáň, jaký typ operace pacienti podstupovali, zda transplantovaná tkáň odumřela nebo zda byla transplantace trvale úspěšná.

Lékařská fakulta v Okajamě a jí přidružená nemocnice měly v té době (kolem roku 1895) nejvyšší úroveň v celém jihozápadním Japonsku a byly rovněž důležitým regionálním centrem. Ovšem fakt, že se tyto dokumentární fotografie více než 300 pacientů dochovaly v tak vynikajícím stavu a nyní jsou publikovány v knižní podobě, má svou důležitost nejen pro lékařské historiky, ale rovněž pro všechny lékaře obecně a také pro širokou veřejnost.

Sumio Ishida

### Sumio Ishida

Narozen v roce 1948 v prefektuře Okajama v Japonsku. V roce 1973 absolvoval Lékařskou fakultu Okajamské univerzity. Ishida je lékař, doktor medicíny a profesor na univerzitě v Niimi, v Okajamě (Lékařská fakulta) a v Hirošimě (dějiny medicíny). Je také ředitelem Japonské společnosti pro lékařskou historii.

### Akimitsu Narujama

Narozen v roce 1966 v Tokiu v Japonsku. V dětství absolvoval výuku tradiční japonské hudby, například Koto. Později začal sbírat surrealistické fotografie a kresby. V roce 1997 otevřel galerii Narujama ve tokijské čtvrti Kudan. Jeho osobní sbírky a výstavy, jež odrážejí smutnou a nadčasovou krásu, přitahují návštěvníky po celém světě.

### Anna von Senger

Anna von Senger, dcera švýcarského otce a japonské matky. Narodena v roce 1967, dětství strávila v Tokiu. Pracuje jako novinářka na volné noze, žije v Curychu. Je matkou dvou dětí.